

بررسی میزان انطباق اهداف غایی تربیتی اسلام در محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمان و آموزش قرآن دوره ابتدایی

کتایون حمیدی زاده^۱

سمیرا آهنگرانی^۲

سیما گل افلاک^۳

چکیده

پژوهش حاضر با هدف سنجش میزان پوشش اهداف غایی تربیتی اسلام در محتوای کتب درسی «هدیه‌های آسمانی» و «آموزش قرآن» دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۲ انجام شده است. روش تحقیق، تحلیل محتوای کمی بوده و جامعه آماری شامل تمامی دروس، آیات و فعالیت‌های کتب مذکور از پایه دوم تا ششم بوده است که بررسی تمامی حجم جامعه، نیازی به نمونه‌گیری را مرتفع ساخته است. ابزار اصلی پژوهش، سیاهه تحلیل محتوای اهداف غایی تربیتی اسلام (تنظیم شده توسط گلپایگانی و داودی کلایی) است که روایی محتوایی و پایایی آن از طریق روش اسکات (۸۷/۳۶ درصد) تأیید شده است. واحد تحلیل، «مضمون» و واحد زمینه «درس» در نظر گرفته شد. داده‌ها با آمار توصیفی تحلیل شدند. یافته‌ها حاکی از توزیع نامتوازن پرداختن به اهداف غایی است؛ به طوری که در کتب «هدیه‌های آسمانی»، مؤلفه «طهارت و حیات طیبه» در پایه‌های دوم تا پنجم بیشترین سهم را داشته و تنها در پایه ششم، مؤلفه «هدایت و رشد» (۴۱٪) غالب بوده است. همچنین، مؤلفه «قرب و رضوان» در تمامی پایه‌ها کمترین توجه را به خود اختصاص داده است. در کتب «آموزش قرآن»، به جز پایه دوم، مؤلفه «عبادت و عبودیت» بیشترین بسامد را داشته، در حالی که مؤلفه «تقوا» در پایه‌های اول تا چهارم، کمترین میزان توجه را به خود جلب نموده است. نتیجه‌گیری می‌شود که در کتب مورد بررسی، پوشش اهداف غایی تربیتی اسلام فاقد توازن لازم است. کلمات کلیدی: اهداف غایی تربیتی اسلام هدیه‌های آسمانی، آموزش قرآن، دوره ابتدایی، تحلیل محتوا.

۱. استادیار گروه علوم تربیت دانشگاه فرهنگیان، اراک، ایران (نویسنده مسئول)؛ k.hamidizadeh@cfu.ac.ir

۲. کارشناسی امور تربیتی دانشگاه فرهنگیان اراک، ایران؛ samira.ahangarani@gmail.com

۳. کارشناسی امور تربیتی دانشگاه فرهنگیان اراک، ایران؛ sima.golafalak@gmail.com

تاریخ ارسال ۱۴۰۴/۱/۱۹ تاریخ پذیرش ۱۴۰۴/۳/۱۲

مقدمه و بیان مساله

در نظام‌های آموزشی متمرکز مانند ایران، بیشتر فعالیت‌ها بر اساس کتاب‌های درسی انجام می‌شود. این کتاب‌ها نقش مهمی در تحقیقات آموزشی دارند زیرا برنامه درسی مورد نظر را نشان می‌دهند که در تقاطع بین دانش‌آموزان و نیروهای کلان جامعه، فرهنگ و سیاست قرار دارند. دوره ابتدایی مهم‌ترین دوره تحصیلی در تمام نظام‌های آموزش و پرورش جهان است؛ زیرا بیشترین شکل‌گیری شخصیت و رشد همه‌جانبه فرد در این دوره صورت می‌گیرد. همچنین دوره ابتدایی نقش مهمی در رشد مفاهیم و معانی اموری که کودک در زندگی روزمره با آن‌ها مواجه است، دارد. کتاب‌های درسی تنها از جنبه ابزار آموزشی مطرح نیستند، بلکه کاربرد گسترده آن‌ها در مدارس، دانش‌آموزان را در معرض عقاید، ایده‌ها و افکار گوناگونی قرار می‌دهند و می‌توانند به مثابه ابزاری اولیه برای شکل‌دهی به نگرش‌ها و رفتارها عمل کنند. یکی از مهم‌ترین کتاب‌های درسی جهت تحلیل محتوا، کتاب‌های درسی قرآن و پیام‌های آسمانی دوره ابتدایی است (نجفی پازکی، دلبری، ۱۴۰۱). در کشور ما به اقتضای جایگاه دین اسلام در فرهنگ مردم ایران، باید اهداف غایی تربیتی اسلام مورد توجه دست‌اندرکاران نظام آموزشی قرار بگیرد و شرایط مساعد برای تحقق این اهداف فراهم آید. اهداف غایی تربیت اسلامی از جمله متغیرهایی هستند که در آموزش و پرورش و بخصوص کتاب‌های درسی قرآن و پیام‌های آسمانی دوره ابتدایی باید جایگاه ویژه‌ای داشته باشد؛ چرا که یکی از نهادهای بسیار ارزشمند در جامعه که نقش بسیار مهمی در اشاعه و توسعه بهداشت و ارتقای سلامت را بر عهده دارد، سازمان آموزش و پرورش می‌باشد.

تربیت از آغاز خلقت انسان وجود داشته و در نسل‌های متوالی نتیجه آن قابل مشاهده است. اهداف تربیتی در جوامع مختلف می‌تواند متفاوت باشد. تا زمانی که اهداف آموزشی تعیین نشده باشد، نمی‌توان نظام تربیتی را به شکل مدون و منظم طراحی کرد و به نتیجه مطلوب رسید. در واقع، تعیین اهداف علاوه بر نشان دادن نقطه مطلوب، محرکی برای آغاز فعالیت‌ها نیز به شمار می‌آید (قصوری درگاهی و همکاران، ۱۴۰۰). در کشور ما ملاک تربیت، فلسفه تربیتی اسلام است. در فلسفه تربیتی اسلام، اهداف به دو دسته کلی تقسیم می‌شوند: اهداف واسطه‌ای و اهداف غایی. اهداف واسطه‌ای به مجموعه‌ای از مقاصد اشاره دارند که به طور موازی محقق می‌شوند و هر یک به

ابعاد متفاوتی از وجود انسان مرتبط هستند. این اهداف به دلیل ارتباط با جنبه‌های گوناگون انسانی، از نوعی استقلال نسبی برخوردارند. از سوی دیگر، اهداف غایی بیانگر مقاصد بنیادین هستند که نمی‌توان آن‌ها را به صورت مجزا و مستقل از یکدیگر مورد توجه قرار داد. این اهداف در راستای سایر اهداف قرار گرفته و همواره با آن‌ها در پیوند هستند. تحقق اهداف غایی، به طور طبیعی، مستلزم پیشبرد و تکامل اهداف واسطه‌ای است و این ارتباط متقابل، نظام‌مندی و یکپارچگی را در فرایند تربیتی تضمین می‌کند.

اهداف غایی تربیتی پنج نوع هستند: هدایت و رشد، طهارت و حیات طیبه، قرب و رضوان، عبادت و عبودیت، و تقوا. هدایت و رشد به معنای نمودن راه و پیمودن آن است. طهارت و حیات طیبه به معنای پاکی جسمانی و اخلاقی است. قرب و رضوان به معنای نزدیکی به خداوند است. عبادت و عبودیت به معنای پرستش خداوند است. تقوا به معنای حفظ خود و تسلط بر نفس است (مولودپوری و همکاران، ۱۴۰۲). هدایت و رشد: هدایت و رشد به معنای جهت‌دهی و تکامل خلقت است؛ بنابراین هیچ موجودی بدون هدایت نمی‌تواند وجود داشته باشد. در مورد انسان، هدایت در دو مرحله انجام می‌شود. مرحله اول: هدایت به معنای نشان دادن راه است و شامل هدایت پیامبران و هدایت فطری می‌شود. مرحله دوم: در این نوع هدایت، تنها نشان دادن راه کافی نیست، بلکه پیمودن راه نیز اهمیت دارد. هادی کسی نیست که فقط راه را نشان دهد، بلکه کسی است که خود نیز راه را طی کند و هدایت‌شونده را به دنبال خود ببرد. این نوع هدایت همان هدف نهایی فلسفه تربیتی اسلام است (گلپایگانی، داودی کلایی، ۱۴۰۱). طهارت و حیات طیبه: در آموزه‌های اسلامی، مفهوم طهارت به حالت خلوص و پاکیزگی اشاره دارد که فرد را از هرگونه آلودگی‌های ظاهری و باطنی مبرا می‌سازد. طهارت شامل ابعاد جسمانی و اخلاقی است و نمادی از پیوستگی میان پاکیزگی ظاهری و تعالی روحی به شمار می‌آید. میزان طهارت در وجود انسان تابعی از التزام به اصول اخلاقی، پایبندی به احکام شرعی و تعمق در معارف دینی است، که این عوامل به صورت هم‌افزا به ارتقای سطح خلوص اخلاقی و معنوی فرد منجر می‌شوند. طهارت در تربیت اسلامی به عنوان یک مفهوم جامع، شامل جوانب اعتقادی، اخلاقی و عملی است که هدف غایی آن تحقق حیات طیبه است. حیات طیبه به معنای زندگی پاک و متعالی است که تمامی شئون انسانی را شامل می‌شود. تقوا: در زمینه

اخلاقی و تربیتی، به معنای حفظ نفس از گناه، خودکنترلی، مدیریت نفس و هدایت اعمال و رفتار در مسیر عقلانی است. در قرآن کریم نیز آیاتی در مورد تقوا آمده است، مانند: «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ» و «إِنَّ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا». قرب و رضوان: قرب به معنای نزدیکی به خداست و این نزدیکی، مکانتی است نه مکانی. مراد از قرب، نزدیکی و ارتباط روحی با خداست که ریشه در شخصیت وجود انسان دارد و او را حقیقتاً به خدا نزدیک می‌کند. هر قدر توجه انسان به خدا عمیق‌تر باشد و احساس حضور بیشتری در محضر خدا داشته باشد، قرب افزون‌تر می‌شود (گلپایگانی، داودی کلای، ۱۴۰۱). عبادت و عبودیت: عبادت و عبودیت به معنای پرستش خدا و تسلیم شدن در برابر اوست. خداشناسی و پرستش خدا، بنیان استقرایی است که نه تنها حرکت دائمی انسان به سوی کمال و رشد را تضمین می‌کند، بلکه جلوی انحراف فرد و جمع را نیز می‌گیرد (تحریری، نجفی، ۱۴۰۱). پرستش خدا یعنی قدم گذاشتن در مسیر توحید، مسیری مطمئن که به سوی ابدیت ادامه دارد و در تمام مراحل، رشد فرد و جمع را تضمین می‌کند. توحید به حیات و زندگی، معنی، روح و هدف می‌دهد؛ زیرا انسان را در مسیری از کمال قرار می‌دهد که در هیچ حد معینی متوقف نمی‌شود و همیشه رو به پیشرفت است. جهان بینی توحیدی، آدمی را از سقوط در پوچی و نیهیلیسم نجات می‌دهد (حسینی زاده، ۱۳۹۹).

پژوهش‌های متعددی در زمینه تحلیل محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمانی و قرآن از منظر الگوهای تربیت اخلاقی (حسینی و وجدانی، ۱۳۹۵) یا از منظر مولفه‌های سلامت معنوی (عظیمی گلوگاهی و باقرپور، ۱۴۰۲)، صورت گرفته است که برخی از مرتبط‌ترین پژوهش‌ها توضیح داده می‌شود. در پژوهشی با عنوان «راهبرد تربیتی قرآن» که توسط طوسی (۱۴۰۳) صورت گرفت، نشان داده شد که راهبرد قرآن کریم در تربیت نفوس، ایجاد و تقویت محبت و عشق به خداوند است. در پژوهشی (۱۴۰۱) کاظمی و زارعی به بازنمایی آموزه‌های دینی در کتب درسی دوره اول ابتدایی پرداختند که نتایج این پژوهش نشان داد که مولفه ارزش‌های اخلاقی بیشترین میزان توجه در کتاب‌های هدیه‌های آسمانی و قرآن را داشته‌اند و همه کتاب‌های دوره ابتدایی در آموزش آموزه‌های دینی مضمون محور هستند. رامشت و همکارانش نیز (۱۴۰۱) هدف غایی در تربیت اسلامی و معرفی وسیله دستیابی به آن را از منظر اندیشه‌های استقامت‌محوری بررسی کردند و نتایج نشان داد که از عبادت

و کرامت می‌توان به عنوان وسیله‌هایی برای قرب الی الله، خدایی شدن و انسان شدن نام برد. هادی زاده و درودی (۱۴۰۱) نیز به بازنمایی تاملی در منابع و روش هدف گذاری در تربیت اسلامی پرداختند که نتایج حاکی از آن بود که برای چینش اهداف، شناسایی قالب‌ها و اسلوب‌های بیان اهداف ضرورت دارد. باقری دادوکلایی و گلپایگانی (۱۴۰۰) در پژوهشی تحت عنوان «بررسی اهداف تربیتی اسلام در محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی» به این نتیجه رسیده‌اند که مؤلفان کتاب به اهداف تربیتی اسلام به خوبی توجه نکرده‌اند. از بین یازده هدف، تمام تمرکز آن‌ها بر روی پرورش نیروی تفکر و قوه عقل بوده است. این امر نشان می‌دهد که مؤلفان کتاب کاملاً اهداف دیگر را نادیده گرفته‌اند. همچنین اشاره کرده‌اند که کتاب‌های درسی و آزمون‌ها باید به بهترین شکل بازتاب تمامی هدف‌های آموزشی و محتوای برنامه درسی باشند. کتاب‌های آموزشی ایده‌آل برای یک درس یا موضوع، باید به گونه‌ای طراحی شوند که تمام محتوا و اهداف آموزشی مرتبط با آن درس را پوشش دهند. تهیه‌کنندگان این کتاب‌ها موظف‌اند تمرین‌ها و پرسش‌هایی را انتخاب کنند که به طور کامل منعکس‌کننده اهداف آموزشی و محتوای درس باشند. علاوه بر این، ضروری است که اهداف آموزشی کتاب به شکلی هماهنگ و متعادل در میان دروس مختلف توزیع شود تا روند یادگیری برای دانش‌آموزان به صورت پیوسته و منظم تحقق یابد. همچنین در پژوهشی دیگر (۱۴۰۱) با عنوان «بررسی میزان انطباق اهداف غایی تربیتی اسلام در محتوای کتاب هدیه‌های آسمان و آموزش قرآن پایه پنجم دبستان» دریافتند که اهداف غایی تربیت اسلامی آنطور که باید در کتاب‌های هدیه‌های آسمانی و قرآن به کار نرفته است و به صورت نامتوازن به اهداف غایی در هر درس پرداخته شده است. طبق بررسی‌های میکائیلو و سلطان القزایی (۱۳۹۴)، با توجه به باور مسلمانان به معاد و پایان زندگی دنیوی، آگاهی از اهداف و روش‌های تربیتی در آموزه‌های اسلامی به عنوان یک اصل بنیادی برای جهت‌دهی صحیح اعضای جامعه به سوی مسیر کمال و سعادت محسوب می‌شود. این شناخت، چارچوبی اصولی را برای تدوین استراتژی‌های تربیتی فراهم می‌آورد که در هماهنگی با ارزش‌ها و باورهای دینی، موجب تحقق رشد معنوی و اخلاقی فرد و اجتماع می‌شود. بدون شناخت کافی از اهداف و روش‌های تعلیم و تربیت اسلامی، امکان انحراف افراد از مسیر پرپیچ‌وخم زندگی دنیوی برای رسیدن به آخرت وجود دارد.

روش پژوهش

در این پژوهش از روش تحلیل محتوای کمی استفاده شده است. جامعه‌ی آماری پژوهش شامل محتوای تمامی کتاب‌های هدیه‌های آسمانی و آموزش قرآن دوره ابتدایی سال تحصیلی ۴۰۳-۴۰۲ بوده که؛ درس هدیه‌های آسمانی از پایه دوم تا ششم و در آموزش قرآن از پایه اول تا ششم تمامی حجم جامعه مورد بررسی قرار گرفتند. بنابراین از نمونه‌گیری صرف نظر شد و تمامی متن دروس، آیات، فعالیت‌ها مورد بررسی واقع شدند. ابزار پژوهش، سیاهه تحلیل محتوای اهداف غایی تربیتی اسلام است که توسط گلپایگانی و داودی کلایی (۱۴۰۱) تنظیم شده است و روایی آن از طریق روایی محتوایی و پایایی آن از طریق روش اسکات با ۸۷/۳۶ درصد مجدد محاسبه شد. مولفه‌های مورد بررسی عبارتند از هدایت و رشد، عبادت و عبودیت، قرب و رضوان، تقوا، طهارت و حیات طیبه. واحد ثبت در این پژوهش مضمون و واحد زمینه، درس می‌باشد. تجزیه و تحلیل داده با آمار توصیفی و شمارش فراوانی انجام شد و به منظور اطمینان از صحت داده‌های جمع‌آوری شده به طور تصادفی دو کتاب از پایه‌های مختلف توسط متخصصین علوم تربیتی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. حجم جامعه کتاب‌های مورد بررسی در جدول (۱) نشان داده شده است.

جدول ۱. مشخصات کتاب‌های هدیه‌های آسمانی و آموزش قرآن

کتاب‌های هدیه‌های آسمانی		کتاب‌های آموزش قرآن	
پایه اول	ندارد	پایه اول	هفت درس
پایه دوم	بیست درس	پایه دوم	چهارده درس
پایه سوم	بیست درس	پایه سوم	فصل ۱ (بیست درس)، فصل ۲ (دوازده درس)، فصل ۳ (چهل و دو درس)
پایه چهارم	نوزده درس	پایه چهارم	چهارده درس
پایه پنجم	هفده درس	پایه پنجم	دوازده درس
پایه ششم	هفده درس	پایه ششم	چهارده درس

یافته‌های پژوهش

یافته‌های کتاب‌های هدیه‌های آسمانی از پایه دوم تا ششم در جداول ۲ الی ۶ نشان داده شده است. مصادیقی از هر یک از مولفه‌های مورد بررسی در هر کتاب قید شده است.

جدول ۲. فراوانی اهداف در کتاب هدیه‌های آسمانی پایه دوم

هدف درس	هدایت و رشد	عبادت و عبودیت	قرب و رضوان	تقوا	طهارت و حیات طیبه	درصد
اول	۱	۲	۳	-	-	۲
دوم	۱	۱	۱	-	۳	۳
سوم	-	۲	۱	-	-	۲
چهارم	-	۱	۱	-	-	۱
پنجم	۳	۲	۱	۵	۵	۹
ششم	۵	۱	-	۲	۲	۷
هفتم	-	-	-	۱	۲	۲
هشتم	۱	۱	-	-	۱	۲
نهم	۱	۱	-	۱	۱	۳
دهم	۱	۲	۱	۲	۷	۹
یازدهم	۲	۵	۳	۱	۱	۹
دوازدهم	۳	۳	۲	۲	۲	۹
سیزدهم	۱	-	-	-	۲	۳
چهاردهم	۲	۳	۲	-	۲	۵

۱. مصادیق: خدای که پرواز را به گنجشک یاد داده است.

۲. خواندن نماز.

۳. حرف زدن با خدا و دعا.

۴. «وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ»

۵. الصالحین.

هدف درس	هدایت و رشد	عبادت و عبودیت	قرب و رضوان	تقوا	طهارت و حیات طیبه	درصد
پانزدهم	۲	۱	۱	۱	۴	۵
شانزدهم	۱	۱	-	۱	۷	۶
هفدهم	۲	۲	۲	۲	۱	۶
هجدهم	۱	۱	-	۳	۷	۹
نوزدهم	۲	-	-	۱	۳	۴
بیستم	۱	۴	۲	۱	۳	۷
درصد	۲۰	۲۱	۱۱	۱۳	۳۳	

در هدیه‌های پایه دوم بیشترین مولفه به کار رفته طهارت و حیات طیبه با درصد ۳۳ است که در درس دهم و شانزدهم بالاترین کاربرد را با ۷ جمله داشته است.

جدول ۳. فراوانی اهداف در کتاب‌های هدیه‌های آسمانی پایه سوم

هدف درس	هدایت و رشد	عبادت و عبودیت	قرب و رضوان	تقوا	طهارت و حیات طیبه	درصد
اول	۱	۳	-	۲	-	۳
دوم	-	۲	۴	-	۵	۳
سوم					۱	۳
چهارم	۳	۳	-	۱	-	۵
پنجم	۱			-	۱	۳
ششم	-			-	۱	۱

۱. مصداق: سوره بلد آیه ۸ و ۹ (پیام قرآنی).

۲. نحل، ۱۱۴.

۳. صف، ۴.

۴. فاطر، ۳.

۵. صافات، ۱۰۹.

هدف درس	هدایت و رشد	عبادت و عبودیت	قرب و رضوان	تقوا	طهارت و حیات طیبه	درصد
هفتم	-	۱	-	-	۲	۲
هشتم	۳	۴	-	۲	۲	۷
نهم	-	۲	-	-	۳	۳
دهم	۱	۳	۱	-	۱	۴
یازدهم	۲	-	-	۱	۱	۳
دوازدهم	۱	۱	-	-	-	۱
سیزدهم	-	۱	۱	۱	۱	۳
چهاردهم	۱	۱	-	-	۱	۲
پانزدهم	۱	۱	-	-	۲	۳
شانزدهم	۱	۱	-	-	۲	۳
هفدهم	۱	۱	-	-	۱	۲
هجدهم	۱	-	-	-	۴	۵
نوزدهم	-	-	-	-	۱	۱
بیستم	۱	۱	-	-	۱	۲
درصد	۱۳	۲۰	۲	۴	۴۰	

در کتاب هدیه‌های پایه سوم نیز طهارت و حیات طیبه و عبادت و عبودیت با درصد ۲۰ بالاترین فراوانی را داشته‌اند و در درس هجدهم با ۶ جمله بالاترین حدمولفه در کتاب مدنظر است. در بین درس‌ها نیز درس هشتم با درصد ۷ بالاترین درصد به کارگیری مولفه‌ها را داشته است.

جدول ۴. فراوانی اهداف در کتاب هدیه‌های آسمانی پایه چهارم

هدف درس	هدایت و رشد	عبادت و عبودیت	قرب و رضوان	تقوا	طهارت و حیات طیبه	درصد
اول	۱	۲۱	-	-	-	۱
دوم	-	-	۲۲	۴۱	۵۱	۳
سوم	۱	۸	۱	-	۱	۷
چهارم	۲	۳	-	-	۱	۴
پنجم	۱	۱	-	۱	۱	۳
ششم	-	-	-	-	۳	۴
هفتم	۲	۱	-	-	۴	۵
هشتم	-	۱	-	-	۱	۱
نهم	۱	۱	-	۱	۲	۳
دهم	۲	۱	-	۱	-	۳
یازدهم	۲	۱	-	۱	۱	۳
دوازدهم	۲	۱	-	-	۱	۳
سیزدهم	-	-	-	-	۱	۱
چهاردهم	۱	۱	-	۱	۱	۳
پانزدهم	۴	۱	-	۱	۵	۷
شانزدهم	-	-	-	-	۱	۱
هفدهم	-	۲	-	-	۲	۳
هجدهم	-	-	-	۱	-	۱

۱. مصادیق: قصص، ۷۷.

۲. علی، ۱.

۳. اعراف، ۳۱.

۴. آل عمران، ۱۳۴.

۵. امام علی (ع): برترین نیکی کمک به دیگران است.

هدف درس	هدایت و رشد	عبادت و عبودیت	قرب و رضوان	تقوا	طهارت و حیات طیبه	درصد
نوزدهم	-	-	-	-	۱	۱
درصد	۲۲	۲۸	۳	۱۰	۳۰	

هدیه های پایه چهارم در مولفه طهارت و حیات طیبه دارای بیشترین درصد با فراوانی ۳۰ است.

جدول ۵. فراوانی اهداف کتاب های هدیه های آسمانی پایه پنجم

هدف درس	هدایت و رشد	عبادت و عبودیت	قرب و رضوان	تقوا	طهارت و حیات طیبه	درصد
اول	۱۲	۲۱	۲۳	۴۲	۵۸	۲۸
دوم	۱	-	-	-	-	۱۱
سوم	-	۱	-	-	-	۱
چهارم	۱	۱	۲	۱	۲	۱۱
پنجم	۳	۲	۲	-	۳	۱۶
ششم	-	-	-	-	-	۰
هفتم	-	۴	۲	۱	۳	۱۶
هشتم	۱	-	۱	۲	-	۶
نهم	۳	-	-	-	-	۶
دهم	-	-	-	-	-	۰
یازدهم	-	-	-	-	-	۰
دوازدهم	-	-	-	-	-	۰

۱. مصادیق: «رَبَّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ حَلَقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ»

۲. «وَمَا خَلَقْتُ الْإِنْسَ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ»

۳. زیارت.

۴. «إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ»

۵. آراسته بودن پیامبر.

هدف درس	هدایت و رشد	عبادت و عبودیت	قرب و رضوان	تقوا	طهارت و حیات طیبه	درصد
سیزدهم	-	-	۱	-	-	۱
چهاردهم	-	-	-	-	۱	۱
پانزدهم	-	-	۱	-	-	۱
شانزدهم	-	-	-	-	-	۰
هفدهم	-	-	-	-	-	۰
درصد	۱۹	۱۶	۹	۱۷	۳۰	

در پایه پنجم هم مولفه طهارت و حیات طیبه با ۳۰ درصد بیشترین فراوانی را دارد. که درس اول با ۸ جمله بالاترین تعداد این مولفه را دارد.

جدول ۶. فراوانی اهداف کتاب های هدیه های آسمانی پایه ششم

هدف درس	هدایت و رشد	عبادت و عبودیت	قرب و رضوان	تقوا	طهارت و حیات طیبه	درصد
اول	۱۲	۲۵	۳۱	-	۲۲	۷
دوم	۵	-	-	۵۱	-	۴
سوم	۴	۱	۱	۱	-	۴
چهارم	۱	۱	۱	۱	۱	۳
پنجم	۷	۲	-	۲	-	۷
ششم	۲	۱	-	-	۱	۳
هفتم	۳	۱	-	-	۴	۵

۱. مصادیق: بهترین راهنمایان.

۲. امام حسین: من نماز را خیلی دوست دارم.

۳. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ»

۴. اسراء، ۲۳.

۵. انفال، ۴۶.

هدف درس	هدایت و رشد	عبادت و عبودیت	قرب و رضوان	تقوا	طهارت و حیات طیبه	درصد
هشتم	-	-	-	۱	-	۱
نهم	۳	-	-	-	-	۱
دهم	۵	۱	-	۷	-	۵
یازدهم	-	-	-	-	۳	۲
دوازدهم	۴	۱	-	-	۲	۵
سیزدهم	۲	۲	-	-	-	۳
چهاردهم	۱	۱	۱	۱	۲	۴
پانزدهم	۱	-	-	۱	-	۱
شانزدهم	۲	۳	-	۳	۳	۷
هفدهم	-	-	۱	-	۵	۴
درصد	۴۱	۱۹	۴	۱۲	۲۳	

در پایه ششم هدایت و رشد با ۴۱ بیشترین میزان توجه را داشته است.

در ادامه در جدول ۷ الی ۱۲ فراوانی اهداف در کتاب‌های آموزش قرآن از پایه اول تا ششم نشان داده شده است.

جدول ۷. فراوانی اهداف در کتاب‌های آموزش قرآن پایه اول

هدف درس	هدایت و رشد	عبادت و عبودیت	قرب و رضوان	تقوا	طهارت و حیات طیبه	درصد
اول	۱	۲۴	۲۲	-	۴۱	۱۰
دوم	۱	۵	۱	-	۱	۱۰

۱. مصادیق: شعر آرزوی من {خدا یا هدایت کن}.

۲. «فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ»

۳. جشن قرآن و شکر خدا.

۴. باغچه‌های خوش بو آمده.

هدف درس	هدایت و رشد	عبادت و عبودیت	قرب و رضوان	تقوا	طهارت و حیات طیبه	درصد
سوم	-	۲	-	۱۳	-	۶
چهارم	۵	۲	۳	۳	۴	۲۱
پنجم	۳	۵	۱	-	۴	۱۶
ششم	۲	۳	۷	۲	۱	۱۹
هفتم	۵	۳	۱	-	۱۳	۲۰
درصد	۲۱	۳۰	۱۸	۱۰	۱۶	

در قرآن پایه اول عبادت و عبودیت با ۳۰ درصد بالاترین فراوانی را در میان پنج مولفه دارد و مولفه تقوا با ۱۰ درصد کمترین میزان توجه را نشان داده است.

جدول ۸. فراوانی اهداف در کتاب‌های آموزش قرآن پایه دوم

هدف درس	هدایت و رشد	عبادت و عبودیت	قرب و رضوان	تقوا	طهارت و حیات طیبه	درصد
اول	۲۲	-	۱	-	۲۱	۳
دوم	-	۴۳	۵۴	-	-	۲
سوم	۱	۲	۱	-	۱	۳
چهارم	۲	۲	۱	-	۴	۲
پنجم	۲	۳	۹	-	-	۸
ششم	۱	۸	۳	-	-	۷
هفتم	۱	۷	۳	-	۳	۸

۱. «تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ»

۲. مصادیق: «أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

۳. «وَرَزَقْنَاكَ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكَ تَشْكُرُونَ»

۴. «فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ»

۵. انس با قرآن.

هدف درس	هدایت و رشد	عبادت و عبودیت	قرب و رضوان	تقوا	طهارت و حیات طیبه	درصد
هشتم	۱	۵	۳	-	۱	۵
نهم	۱	-	۲	-	۷	۶
دهم	۲	۴	۱	-	۱	۵
یازدهم	۲	۲	۳	۱۲	۱	۶
دوازدهم	۴	-	۳	۱	۱	۵
سیزدهم	-	-	۸	-	۱	۵
چهاردهم	۵	۲	۱	-	۲	۷
درصد	۱۳	۲۱	۲۷	۲	۱۴	

در قرآن پایه دوم مولفه قرب و رضوان با ۲۷ درصد و درس پنجم با ۹ جمله بیشترین فراوانی کتاب است.

جدول ۹. فراوانی اهداف در کتاب‌های آموزش قرآن پایه سوم

هدف فصل	هدایت و رشد	عبادت و عبودیت	قرب و رضوان	تقوا	طهارت و حیات طیبه	درصد
اول	۲۱	۲۷	۴۳	۵۴	۲	۲۱
دوم	۴	۷	۲	۱	۱	۱۷
سوم	۹	۱۶	۱۳	۵	۸	۶۳
درصد	۱۸	۳۷	۲۲	۱۱	۱۳	

در قرآن پایه سوم عبادت و عبودیت بالاترین درصد را با درصد ۳۷ داشته است. لازم به ذکر

۱. «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا»

۲. مصادیق: «أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

۳. سوره توحید.

۴. انس با قرآن.

۵. «اعْبُدُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى»

است قرآن پایه سوم به صورت جلسه‌ای در سه فصل ارائه گردیده است و پژوهشگران فصول کتاب را در جدول ۹ نشان داده‌اند.

جدول ۱۰. فراوانی اهداف در کتاب‌های آموزش قرآن پایه چهارم

هدف درس	هدایت و رشد	عبادت و عبودیت	قرب و رضوان	تقوا	طهارت و حیات طیبه	درصد
اول	۱	۵	۴	۱	۱	۱۴
دوم	-	۳	۴	-	۱	۹
سوم	۱	-	۱	-	۱	۴
چهارم	۲۲	-	۱	-	۱	۷
پنجم	۳	۳۲	۴۲	۵۱	-	۱۱
ششم	۱	۲	-	-	-	۴
هفتم	۱	۱	۳	۲	۶۲	۱۲
هشتم	-	-	۳	-	۲	۵
نهم	-	-	-	۱	۲	۴
دهم	۱	۱	۴	۱	-	۷
یازدهم	-	۱	۱	-	۱	۴
دوازدهم	۸	۱	۱	۱	۱	۵
سیزدهم	۳	۲	۱	-	۲	۱۱
چهاردهم	-	۱	-	-	۲	۴
درصد	۱۸	۴۹	۲۴	۸	۲۱	

۱. امریه معروف.

۲. مصادیق: «أَطِيعُوا اللَّهَ».

۳. «وَأَقِمْوَا الصَّلَاةَ».

۴. خواندن قرآن.

۵. «اتَّقُوا اللَّهَ».

۶. وضو گرفتن.

در قرآن پایه چهارم عبادت و عبودیت بالاترین درصد را بین مولفه‌ها با ۲۹ درصد شامل می‌شود.

جدول ۱۱. فراوانی اهداف در کتاب‌های آموزش قرآن پایه پنجم

هدف درس	هدایت و رشد	عبادت و عبودیت	قرب و رضوان	تقوا	طهارت و حیات طیبه	درصد
اول	۱۵	۲۶	۳۶	۲۱	۵۶	۲۴
دوم	۳	۳	-	۱	-	۸
سوم	۱	۲	۲	۱	-	۶
چهارم	۱	۱	-	۲	۳	۹
پنجم	۲	۱	-	-	۳	۸
ششم	۳	۲	۱	۱	۱	۱۰
هفتم	-	۱	-	۲	۱	۵
هشتم	-	۳	-	-	۲	۶
نهم	-	-	-	۱	۲	۴
دهم	۴	-	-	۱	۱	۸
یازده	-	۱	-	۱	۲	۵
دوازدهم	۱	۲	-	-	۱	۶
درصد	۲۴	۳۱	۱۱	۱۳	۲۰	

قرآن پایه پنجم در بین پنج مولفه، مولفه عبادت و عبودیت با ۳۱ درصد بیشترین میزان توجه را نشان داده است.

۱. مصادیق: کتاب مبین.

۲. «وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ»

۳. بسم الله.

۴. «وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ»

۵. «وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ»

جدول ۱۲. فراوانی اهداف کتاب‌های آموزش قرآن پایه ششم

هدف درس	هدایت و رشد	عبادت و عبودیت	قرب و رضوان	تقوا	طهارت و حیات طیبه	درصد
اول	۱۲	۲۷	۳۶	-	۴۶	۱۱
دوم	۱	۵	۲	۵۲	۲	۷
سوم	-	۲	۱	۶	۶	۸
چهارم	۱	۴	۲	۴	۱	۷
پنجم	۲	۸	۱	۶	۱	۱۰
ششم	-	۷	-	۳	-	۵
هفتم	-	۵	۱	-	-	۳
هشتم	۳	۶	-	-	۱	۵
نهم	۵	۶	۱	-	۲	۸
دهم	۲	۶	۴	۱	۴	۹
یازده	۴	۵	۱	-	۲	۷
دوازدهم	۱	۲	-	۴	-	۴
سیزدهم	۱	۵	۱	۱	۳	۶
چهاردهم	۶	۵	۱	۲	۴	۱۰
درصد	۱۵	۴۰	۱۲	۱۶	۱۸	

مولفه عبادت و عبودیت در بین پنج مولفه با درصد ۴۰ بالاترین فراوانی را در قرآن پایه ششم داشته است.

۱. مصادیق: داستان تولدی دیگر.

۲. خانه‌های نورانی.

۳. «فَذَكِّرْ إِن نَّفَعَتِ الذِّكْرَى»

۴. «إِنِّي أَسْأَلُ عَلَى حُبِّهِ»، «وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ»

۵. «وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ»

بحث و نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی کتاب‌های هدیه‌های آسمانی و قرآن دوره‌ی ابتدایی از منظر توجه به اهداف غایی تربیتی اسلام صورت گرفت. با توجه به تحلیل و بررسی‌های صورت گرفته در کتاب هدیه‌های آسمانی از پایه دوم تا پنجم مولفه‌ی طهارت و حیات طیبه به ترتیب با ۲۰، ۳۳، ۳۰ و ۳۰ درصد بیشترین میزان توجه را داشته است و تنها در پایه ششم مولفه هدایت و رشد با ۴۱ درصد از میان پنج مولفه بیشترین میزان توجه را به خود اختصاص داده است. همچنین مولفه قرب و رضوان در تمامی پایه‌ها در کتاب‌های هدیه‌های آسمانی کمترین میزان توجه را داشته است. به گونه‌ای که در پایه دوم ۱۱ درصد، پایه سوم ۲ درصد، چهارم ۳ درصد، پایه پنجم ۹ درصد و پایه ششم ۶ درصد. در کتاب‌های قرآن دوره‌ی ابتدایی در تمامی پایه‌های به جز پایه دوم، مولفه عبادت و عبودیت بیشترین میزان توجه را داشته است و تنها در قرآن پایه دوم مولفه‌ی قرب و رضوان با ۲۷ درصد از سایر مولفه‌های بیشتر بوده است. مولفه‌ی تقوا نیز در پایه‌های اول، دوم، سوم، چهارم به ترتیب با ۱۰، ۲، ۱۱ و ۸ درصد کمترین مولفه بوده است و در پایه پنجم و ششم مولفه قرب و رضوان با ۱۱ و ۱۲ درصد کمترین میزان توجه را نشان داده است. در کتاب قرآن پایه چهارم میان پنج مولفه‌ی مورد بررسی تفاوت بسیار اندک بوده و این نشان می‌دهد در این پایه در کتاب قرآن مولفه‌ها به صورت متوازن‌تری نسبت به سایر پایه‌ها مورد توجه قرار گرفته‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که به مولفه تقوا در کتاب‌های قرآن کمترین میزان توجه صورت گرفته است. در کتاب‌های هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی مولفه طهارت و حیات طیبه بیشترین درصد توجه را داشته است که این بخش از نتایج با نتایج گلیایگانی و باقری دادوکیلی (۱۴۰۱) همسو می‌باشد. البته شایان توجه است که آنان فقط کتاب آموزش قرآن و هدیه‌های پایه پنجم ابتدایی را بررسی کرده‌اند. علی‌رغم اینکه می‌بایست کتاب‌های هدیه‌های آسمانی و قرآن به محتوای مسائل دینی به صورت متوازن توجه کنند؛ اما یافته‌ها نشان می‌دهد که توجه به اهداف غایی تربیت اسلامی در محتوای آموزشی این کتاب‌ها به اصلاح و بازبینی نیاز دارد. از آنجا که این اهداف شامل پرورش روحیه‌ی عبودیت، تقوا، و نزدیکی به خداوند است، لازم است که مؤلفان کتاب‌های درسی این موارد را با دقت بیشتری در محتوای آموزشی بگنجانند. همچنین، پیشنهاد می‌شود که طراحی و

تدوین محتوای کتاب‌ها مطابق با سطح درک کودکان و به صورت جذاب و کاربردی انجام گیرد تا ارتباط بهتری میان دانش‌آموزان و مفاهیم دینی برقرار شود. برای نیل به این هدف، می‌توان از فعالیت‌های عملی مانند داستان‌گویی، بازی‌های گروهی، و نقاشی مرتبط با مفاهیم دینی استفاده کرد. همچنین، با توجه به اهمیت موضوع، باید بازخوردهای دانش‌آموزان، معلمان و والدین جمع‌آوری شده و در بازبینی و اصلاح محتوای کتاب‌ها به کار گرفته شود. از این رو، توصیه می‌گردد که بر اساس اسناد بالادستی اهداف غایی تربیتی اسلام، تغییراتی در محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمانی و قرآن صورت گیرد تا تمامی مولفه‌های مهم، از جمله تقوا و قرب و رضوان، به طور متوازن و جامع مورد توجه قرار گیرند. دوره ابتدایی، به عنوان دوره‌ای حیاتی در شکل‌گیری شخصیت و ارزش‌های دینی کودکان، نیازمند محتوایی است که عمیقاً به پرورش معنویات و اخلاقیات کودکان بپردازد. در حال حاضر برخی مولفه‌ها نظیر قرب و رضوان در کتاب‌های هدیه‌های آسمانی و مولفه‌ی تقوا در کتاب‌های قرآن مغفول مانده‌اند. تغییر نگرش، دیدگاه و انس با قرآن و پیام‌های آسمانی در دوره‌ی ابتدایی دارای اهمیت است. این درحالی است که توجه کافی و متوازن به اهداف غایی تربیت اسلامی در کتاب‌های مورد بررسی صورت نگرفته است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

کتاب‌ها

۱. باقری، خسرو. نگاهی دوباره به تعلیم و تربیت اسلامی، ج ۱، تهران: انتشارات مدرسه. (۱۳۹۹)
۲. تاج زاده، حمیرا. تعلیم و تربیت اسلامی، تهران: مدرسان شریف. (۱۳۹۹)
۳. شریعتمداری، علی. اصول و فلسفه تعلیم و تربیت، تهران: انتشارات امیرکبیر. (۱۳۹۹)

مقالات

۱. باقری دادوکلائی، محمد، گلپایگانی، پوریا. «بررسی اهداف تربیتی اسلام در محتوای کتاب هدیه آسمانی پایه پنجم ابتدایی»، نخستین کنفرانس ملی آینده پژوهی، علوم تربیتی، ص ۲۸۹-۱۴۰۰.
۲. تحریری، محمود، نجفی، حسن. «ذکر خداوند و نقش تربیتی آن در هویت شناسی و تکامل انسان»، تربیت متعالی، دوره ۱، ش ۱، ص ۲۸۹-۱۴۰۱.
۳. حسینی، محمد، وجدانی، فاطمه. «بررسی و نقد الگوی تربیت اخلاقی در کتاب‌های آموزش قرآن دوره ابتدایی»، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۳۲، ۲۴، ۱۳۷-۱۶۱. (۱۳۹۵).
۴. حسینی زاده، علی. «غایت تربیت از دیدگاه اسلامی»، تربیت اسلامی، ۳۱، ۶۷-۸۷. (۱۳۹۹)
۵. رامشت، شهرام، فیاضی، مینا، صداقت زاده، میثم. «تبیین هدف غایی در تربیت اسلامی و معرفی وسیله دستیابی به آن از منظر اندیشه‌های استاد مطهری»، تربیت متعالی، دوره ۱، ش ۳، ص ۱۱۹-۱۳۵. (۱۴۰۱).
۶. طوسی، اسدالله. «راهبرد تربیتی قرآن»، تربیت اسلامی، دوره ۱۹، ش ۵، ص ۱۶-۱۴۰۳.
۷. عظیمی گلوگاهی، امیر، باقرپور، معصومه. «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی قرآن و پیام‌های آسمانی دوره ابتدایی براساس مولفه سلامت معنوی»، پژوهش‌های برنامه ریزی درسی و آموزشی، دوره ۱۳، ش ۲، ص ۱۰۷-۱۱۶. (۱۴۰۲).
۸. قصوری درگاهی، رخساره، جاویدی کلاته جعفرآبادی، طاهره، الهی خراسانی، مجتبی، شعبانی ورکی، بختیار. «چرخش روش شناختی تعیین هدف‌های تربیت دینی»، تربیت اسلامی، دوره ۱۶، ش ۳۵، ص ۵۹-۹۰. (۱۴۰۰).
۹. کاظمی، صدیقه، زارعی، راضیه. «بازنمایی آموزه‌های دینی در کتب درسی، تحلیل محتوای کلیه کتب دوره اول ابتدایی براساس مولفه‌های آموزه‌های دینی»، تربیت اسلامی، دوره ۱۷، ش ۴۲، ص ۲۸۷-۱۴۰۱.
۱۰. گلپایگانی، پوریا، باقری دادوکلائی، محمد. «بررسی میزان انطباق اهداف غایی تربیتی اسلام در محتوای کتاب هدیه‌های آسمان و آموزش قرآن پایه پنجم دبستان»، ایده‌های نو در تعلیم و تربیت، دوره ۲، ش ۲، ص ۹۱-۱۴۰۱.
۱۱. محمودی، سیروس، عسگری، شیرین. «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به لحاظ توجه به اصول پنجگانه دین اسلام»، رهیافت فرهنگ دینی، دوره ۲، ش ۵، ص ۷۲-۸۵. (۱۳۹۸).
۱۲. مولودپوری، گللاله، اسلامی، ادریس، آفانی، کمال. «بررسی تجارب معلمان دوره ابتدایی شهرستان مهاباد در باب تربیت دینی و عناصر آن»، تربیت اسلامی، دوره ۱۸، ش ۴۵، ص ۵۷-۷۹. (۱۴۰۲).
۱۳. میکائیلو، غلامحسین، سلطان القرائی، خلیلی. «اهداف و روش‌های تعلیم و تربیت از دیدگاه اسلام»، تربیت اسلامی، ص ۹۷-۱۲۱. (۱۳۹۴).

۱۴. نجفی یازکی، معصومه، دلبری، محمد. «عنصر محتوا در برنامه‌ی درسی قرآن دوره اول ابتدایی»، نوآوری‌های آموزشی، دوره ۲۱، ش ۸۳، ص ۱۵۱-۱۸۳. (۱۴۰۱).
۱۵. هادی زاده، محمد تقی، درودی، محمد جواد. «بازنمایی تاملی در منابع و روش هدف گذاری در تربیت اسلامی»، تحقیقات بنیادین علوم انسانی، ش ۲۸، ص ۹۹-۱۱۹. (۱۴۰۱).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی